

10. Кочубей Н. Синергетические концепты и нелинейные: монография. Сумы: Университетская книга, 2009. 236 с.
11. Мелков Ю. Иерархия целей и ценностей: пределы самоорганизации. Вісник Дніпропетровського університету. Філософія. 2012. № 9/2. С. 118–125.
12. Мелков Ю. Человекомерность постнеклассической науки: монография. К: Издатель Парапан, 2014. 254 с.
13. Нестерова М. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы: монография. Сумы: Университетская книга, 2015. 334 с.
14. Предборская И. Изменчивость, социум, человек: монография. Сумы, Слобожанщина, 1995. 136 с.
15. Семенова А. Ценностное измерение опыта субъектов педагогического действия: монография. Одесса: М.О. Бондаренко, 2016. 436 с.
16. Ханжи В. Методологическая реконструкция антропологической парадигмы времени: концепция антропного времени и человеческой истории. Філософія освіти. 2015. № 2 (17). С. 260–270.
17. Ханжи В. Парадигмы времени: от онтологического к антропологическому пониманию: монография. Херсон: Издатель Д.С. Гринь, 2014. 359 с.
18. Хакен Г. Синергетика. М.: Мир, 1980. 405 с.

Д.М. Козобродова, І.В. Єршова-Бабенко. Подальший розвиток уявлень про самоорганізації в складних соціо-гуманітарних середовищах / системах в роботах українських філософів (2010-і роки). – Стаття.

Анотація. У статті аналізується розвиток уявлень про самоорганізацію у філософських дослідженнях синергетичної спрямованості, що проводилися в Україні у 2010-х рр. і стосуються різних проблем соціогуманітарного знання. Відзначається, що важливою проблемою в розвитку синергетичних досліджень є взаємодія природничо-наукового, соціального і гуманітарного типів знання, що дозволяє вибудовувати особливий смисловий простір, необхідний для аналізу суспільства, культури і людини.

Ключові слова: синергетика, психосинергетика, самоорганізація, людиномірна самоорганізація, складне середовище, соціогуманітарне середовище, психомірне середовище / система.

D. Kozobrodova, I Yershova-Babenko. Further development of representations about self-organization in complex socio-humanitarian environments / systems in the works of Ukrainian philosophers (2010 years). – Article.

Summary. The article analyzes the development of representations about self-organization in the philosophical studies of synergetic orientation, which were conducted in Ukraine in the 2010 years and concern various problems of socio-humanitarian knowledge. It is noted that an important problem in the development of synergistic studies is the interaction of natural sciences, social and humanitarian types of knowledge, which allows you to build a special semantic space, necessary for the analysis of society, culture and man.

Key words: synergetics, psycho-synergetics, self-organization, human-self-organization, complex environment, socio-humanitarian environment, psycho-dynamic environment / system.

УДК 377: 656.6 (09) «19/20» (043.3)

А.І. Ляшкевич,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін,
Херсонська державна морська академія,
м. Херсон, Україна*

ХЕРСОН – КОЛИСКА МОРСЬКОЇ ОСВІТИ ТОРГОВОГО ФЛОТУ (30-ТІ РОКИ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті на підставі багатьох опрацьованих історичних і архівних джерел автором зроблено спробу висвітлити рушійні сили виникнення морської освіти на Херсонщині; охарактеризовано систему освіти в мореплавних класах і розвиток Херсонського училища торгового мореплавства як закладу, у діяльності якого реалізовувався цілісний підхід до підготовки морських спеціалістів різного профілю.

Ключові слова: морська освіта, навчальні заклади, морські спеціалісти, училища, умови навчання, випускники.

Україна, яка на своїй території має два моря і понад чотири тисячі річок майже 10 км довжиною, серед яких 117 – понад 100 км, завжди була і має бути великою водохідною країною. Поміж усіх сучасних процесів, спрямованих на відродження українського військового, торгового і промислового флотів,

чільне місце посідає підготовка спеціалістів. До відродження національної системи морської освіти, що була започаткована саме в Херсоні наприкінці XVIII ст., спонукають історичні традиції та економічні пріоритети країни.

Метою статті є спроба висвітлити рушійні сили й охарактеризувати етапи розвитку Херсонського училища торгового мореплавства як закладу, в діяльності якого реалізовувався цілісний підхід до підготовки морських спеціалістів різного профілю.

1867 р. створено спеціальну комісію Міністерства фінансів, яка підготувала до затвердження «Положение о мореходных классах», «Правила о порядке признания шкиперов и штурманов в сих званиях» та «Правила для производства испытаний на звание шкипера и штурмана» [9, с. 243]. Відповідно до останніх правил, усі, хто бажав здобути диплом судноводія, мали скласти іспит у присутності спеціально сформованих комісій, що збиралися в головних портових містах і склалися з морського офіцера (голови комісії), учителя математики з місцевої гімназії або училища, викладача з найближчих морехідних класів, двох представників від купецтва та двох дипломованих морських спеціалістів.

У правилах про морехідні класи зазначалося, що створювати їх у містах-портах мають право міські й інші громади. До морських навчальних закладів нового формату приймалися особи всіх станів і віку, які мали свідоцтво про грамотність і досвід плавання.

Для відкриття класу необхідно було отримати дозвіл від Міністерства фінансів та Міністерства народної освіти, які затверджували положення про новий навчальний заклад [8, с. 116]. За матеріалами архівів встановлено, що з 1872 р. до 1884 р. на українських територіях було відкрито морехідні класи в Бердянську, Керчі, Феодосії, Севастополі, Бериславі, Олешках, Одесі, Голій Пристані, Херсоні та Миколаєві. Кожен навчальний заклад готував від 20 до 50 моряків [11, с. 221–227].

1872 р. у Херсоні відкрито морехідні класи II розряду для підготовки шкіперів каботажного і штурманів далекого плавання з відділенням практичного суднобудування [3, арк. 41]. Першим завідувачем класів став капітан-лейтенант Дмитро Дабич, випускник Морського кадетського корпусу; викладачами працювали Т. Круглов, А. Чирков, О. Боржаков. Викладачем працював і шкіпер каботажного та штурман далекого плавання Олексій Калюжний, який сам закінчив морехідні класи в Херсоні в 1875 р. (перший випуск). Пізніше він став очільником морських класів у Херсоні й Олешках. Вивчалися фахові предмети, російська й іноземні (французька й англійська) мови.

Щороку на утримання Херсонських морехідних класів виділялося 3 605 крб., Херсонське губернське земство додавало ще 1 000 крб.; при навчальному закладі діяла бібліотека з фондом у 34 книги. Заняття проводилися в приміщенні міського приходського училища в післяобідній час. Через рік піклувальний комітет для проведення занять став винаймати приватні будинки [1, с. 174]. Затвердженої навчальної програми не було, лише 1876 р. постало питання про необхідність її складання. Проблема була і з дидактичним забезпеченням – спеціальних підручників для морських класів також не було, конспекти лекцій готували лише окремі викладачі [4, арк. 100].

Курс навчання поділявся на молодші й старші класи. Майбутні шкіпери вивчали морехідні інструменти, прокладку курсів кораблів, основи складання морехідних карт; суднобудівники вивчали правила складання корабельних креслень і проектування суден. По завершенню навчання проводилися випускні іспити: якщо учень успішно складав екзамен, досяг 21-го річного віку і мав 24 місяці плавдосвіду, то він отримував патент штурмана.

Водночас училище випускало моряків, які справами доводили достатній рівень отриманої підготовки. Так, Іван Каменярів, випускник 1857 р., учасник Кримської війни 1853–1856 рр., був нагороджений медаллю і річним окладом. Училище Торгового мореплавства закінчив після війни, був атестований на звання вільного штурмана.

Складнощі із працевлаштуванням випускників і фінансуванням училища (після Кримської війни не вистачало коштів) призвели до його закриття 1867 р. Майно училища було передано на зберігання до міської управи і, на жаль, не було пізніше передано знов створеному морському навчальному закладу; будівлю, де розташовувалося училище, було передано учительській семінарії, переведеній із Миколаєва [7, арк. 13].

Серед випускників морехідних класів знову ж таки були моряки, які стали відомими своїми справами. Наприклад, син колишнього начальника класів – Микола Дабич (1857 р.) – віце-адмірал.

1876 р. закінчив Морське училище з підвищенням до гардемарина. У 1876–1877 рр. здійснив закордонне плавання на фрегаті «Петропавловск» і корветі «Аскольд». У 1877 р. отримав чин мічмана, 1878 р. зарахований до Офіцерського мінного класу, після закінчення якого зарахований до мінних офіцерів 2-го розряду і призначений мінним офіцером корвета «Аскольд».

1880 р. спостерігає за будівництвом міноносок для Далекого Сходу та бере участь в їх доставці на пароплаві Доброфлота «Росія». Потім командує міноносцем «Подорожник» у складі Сибірської флотилії і повертається на Балтику на допоміжному крейсері «Москва». Цього ж року знову призначений мінним офіцером корвета «Аскольд». 1882 р. отримав звання лейтенанта. На корветах «Аскольд» і «Баян» бере участь у закордонному плаванні в 1883–1884 рр. 1885 р. нагороджений орденом Святого Станіслава 3-го ступеня, того ж року зарахований до мінних офіцерів 1-го розряду із призначенням на плавбатарей «Кремль».

У 1886–1889 рр. був флагманським мінним офіцером навчально-артилерійського загону та здійснював навчальні плавання на плавбатарей «Первенец». 1890 р. нагороджений орденом Святої Ганни 3-го ступеня і призначений командиром пароплава «Работник». Потім командує канонерським човном «Буря» у складі Балтійського флоту. 1891 р. призначений командиром шхуни «Зоряка». 1892 р. нагороджений орденом Святого Станіслава 2-го ступеня.

1893 р. призначений старшим офіцером мінного крейсера «Посадник», підвищений до капітана 2-го рангу. Командував міноносцем «Моозунд» у складі практичної ескадри Балтійського флоту. У 1894–1896 рр. – старший офіцер крейсера 2-го рангу «Крейсер». 1895 р. нагороджений орденом Святої Ганни 2-го ступеня.

1895 р. призначений командиром броненосця берегової оборони «Адмирал Спиридов». Два місяці в 1896 р. тимчасово виконував обов'язки командира канонерського човна «Отважный» у закордонному плаванні, а потім головував у комісії з випробувань електричного катера «Пернач». У 1896–1897 рр. був слухачем загального курсу Миколаївської морської академії.

Кілька місяців у 1897 р. командував броненосцем берегової оборони «Адмирал Спиридов» у складі практичної ескадри Балтійського моря. 1898 р. нагороджений пруським орденом Червоного орла 3-го класу. Того ж року командував канонерським човном «Ёрш» в охороні Петергофського рейду. Наприкінці 1898 р. призначений командиром крейсера «Африка» і за сумісництвом завідувачем Офіцерським мінним класом.

1900 р. призначений командиром навчального судна «Европа» і виконуючим обов'язки помічника начальника навчально-мінного загону. 1901 р. отримав звання капітана 1-го рангу. У 1901–1902 рр. – флаг-капітан навчально-мінного загону. Пізніше – командир броненосного крейсера «Громобой» (переходить на ньому із Кронштадта до Владивостока) і нагороджується орденом Святого Володимира 4-го ступеня з бантом.

Учасник російсько-японської війни. У січні – серпні 1904 р., командуючи крейсером «Громобой», брав участь в операціях в Японському морі зі знищення ворожих судів. За успішні дії був нагороджений орденом Святого Володимира 3-го ступеня з мечами. Із жовтня 1904 р. – командир 18-го флотського екіпажу.

1906 р. призначений членом екзаменаційної комісії Морського кадетського корпусу, пізніше – начальником Навчально-артилерійського загону Балтійського флоту. Цього ж року призначений у розпорядження морського міністра. 1907 р. призначений начальником відділу заготівлі Головного управління кораблебудування і постачань з одночасним підвищенням у контр-адмірала.

У жовтні 1908 р. звільнений у відставку з підвищенням у віце-адмірала «за хворобою та внаслідок контузії та ран під час Японської війни».

РОСПИСАНИЕ
учебных занятий на Училище призрения Императора Александра II Морского класса в 1902 г.

Дни	Часы	а) СТАРШЕЕ ОТДЕЛЕНИЕ	б) СРЕДНЕЕ ОТДЕЛЕНИЕ	в) СРЕДНЕЕ ОТДЕЛЕНИЕ
		Предметы	Предметы	Предметы
Понедельник	9—10	Тригонометрия.	Геометрия.	Французский язык.
	10—11	Астрономия.	Логика.	Арифметика.
	12—1	Медицина.	Тригонометрия.	Логический язык.
	1—2	Геометрия.	Русский язык.	Навигация.
Вторник	9—10	Навигация.	Навигация.	Геометрия.
	10—11	Русский язык.	Пароход, механика.	Пароход, механика.
	12—1	Английский язык.	Сулостроение.	Сулостроение.
	1—2	Логика.	Медицина.	Тригонометрия.
Среда	9—10	Астрономия.	Геометрия.	Русский язык.
	10—11	Практическая астрономия.	Астрономия.	География.
	12—1	Геометрия.	География.	Арифметика.
	1—2	Технологическая работа.	Английский язык.	Навигация.
Четверг	9—10	Навигация.	Арифметика.	Логика.
	10—11	Алгебра.	Тригонометрия.	Геометрия.
	12—1	Морская практика.	Русский язык.	Тригонометрия.
	1—2	Тригонометрия.	Навигация.	Медицина.
Пятница	9—10	Астрономия.	Навигация.	Арифметика.
	10—11	Урок для Коммерц. флота.	Алгебра.	Морская практика.
	12—1	Английский язык.	Технологическая работа.	Технологическая работа.
	1—2	География.	Астрономия.	Астрономия.
Суббота	9—10	Сулостроение.	Арифметика.	Урок для Коммерц. флота.
	10—11	Русский язык.	Английский язык.	Навигация.
	12—1	Пароход, механика.	Урок для Коммерц. флота.	Русский язык.
	1—2	Астрономия.	Морская практика.	Геометрия.

У другій половині XIX та на початку XX ст. система навчання в морехідних класах розвивалася. Так, у вересні 1879 р. Херсонські морехідні класи II розряду реорганізовані в морехідні класи III розряду, де навчальний процес здійснювався за таким розкладом.

Навчальний заклад отримав вищий рівень акредитації і тепер мав право готувати шкіперів далекого плавання. У розпорядженні про реорганізацію закладу зазначалася необхідність створення трьох класів: для підготовки штурманів каботажного плавання, шкіперів каботажного і штурманів далекого плавання, шкіперів далекого плавання [2, арк. 68]. На утримання класів було виділено казенних коштів і коштів земства 4 605 крб. на рік. Новим очільником класів призначено Костянтина Космачевського – підполковника корпусу флотських штурманів.

Навчальні програми для перших двох класів залишалися без змін, проте термін теоретичної підготовки було зменшено до шести місяців; у третьому класі додавався курс з вивчення устрою парових машин і корабельної архітектури. Від учнів першого класу вимагалось знання правил правопису, математики, геометрії, плоскої тригонометрії, навігації; від учнів другого класу ще додатково вимагали знання морехідної астрономії, географії, діловодства і рахівництва; від учнів третього – основ суднобудування, морського законодавства, пароплавної механіки й англійської мови [2, арк. 70].

На початку 1880 р. на зібрані громадою кошти було закладено новобудову навчального корпусу, а вже 1881 р. приміщення для морських класів було зведено. Для збереження традицій і забезпечення певної наступності морської освіти одразу заснували музей, в якому зберігалися 1 000 примірників наукових книг і підручників, 86 географічних карт, 2 секстанти, барометр, термометр, штучний горизонт, глобус земної кулі, морський пісочний годинник, 2 підзорні труби, 5 моделей суден [5, арк. 41–44]. З метою покращення викладання морської практики опікунський комітет закладу запропонував побудувати макет корабля на подвір'ї закладу – бриг «Дабич».

1881 р. Херсонські морехідні класи передано в підпорядкування Міністерству народної освіти. До навчального плану додається вивчення такелажної справи, французької, а пізніше – англійської мов. 1882 р. заклад отримує малу срібну медаль на Московській художньо-промисловій виставці. 1885 р. від Добровільного флоту заклад отримує комплект карт і лоцій, у 1887 р. значно поповнюється бібліотека закладу, художньою літературою зокрема [10, с. 12].

За архівними матеріалами, літню практику – греблю на шлюпках, плавання на кораблях – учні морських класів часто проходили в Миколаєві та на навчальному судні Одеського морехідного училища «Великая княжна Мария Николаевна» [6, арк. 54–61].

По закінченні класів видавалося свідоцтво про закінчення курсу за II чи III розрядом, які по досягненню слухачами 21-го віку та достатнього плавального цензу обмінювалися на дипломи шкіпера чи штурмана. Більшість випускників плавали на суднах Російського товариства пароплавства і торгівлі, приватних пасажирських і вантажних суднах, буксирах і землечерпалках, вітрильних суднах, побудованих на Олешківській верфі.

Серед успішних випускників, які реалізували себе у військовому і торговому флотах, у викладацькій і адміністративній діяльності протягом 1879–1903 рр., можна назвати шкіпера каботажного і штурмана далекого плавання Михайла Хоминського, який пізніше очолить морехідні класи в Бериславі, Василя Лободу, який стане завідувачем таких класів у Голій Пристані.

Отже, у 30 рр. XIX – на початку XX ст. на південних територіях разом із Чорноморським флотом розвивалися морська справа і морська освіта – створювалися навчальні заклади, зокрема на Херсонщині, проводилася підготовка спеціалістів безпосередньо в портах – на той час осередках не лише суднобудування. Тому опрацьовані джерела становлять базу для подальшого вивчення глибинних процесів і причинно-наслідкових зв'язків у формуванні й розвитку морської освіти в Херсоні у XX – XXI ст., що і становить перспективи роботи в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселаго Ф. Краткая история русского флота. СПб., 1893. 304 с.
2. Державний архів Херсонської області. Ф. 212. Відношення херсонського губернатора про перетворення Херсонських морехідних класів III розряду у морехідне училище малого плавання (1902), акт відкриття училища (1903). Оп. 1. Спр. 6. Арк. 68.
3. Державний архів Херсонської області. Ф. 212. Звіти про навчальну діяльність Херсонських морехідних класів II розряду (1872–1875, 1879). Оп. 1. Спр. 2. Арк. 41.
4. Державний архів Херсонської області. Ф. 212. Правила для учнів Херсонського морехідного училища далекого плавання (1906). Оп. 1. Спр. 4. Арк. 100.

5. Державний архів Херсонської області. Ф. 212. Програма іспитів на звання прапорщика флоту (1896). Оп. 1. Спр. 8. Арк. 41–44.
6. Державний архів Херсонської області. Ф. 212. Розпорядження Міністерства народної освіти про впровадження військової гімнастики в цивільних навчальних закладах (1889). Оп. 1. Спр. 237. Арк. 54–61.
7. Державний архів Херсонської області. Ф. 324. Звіт про діяльність Херсонського училища торгового мореплавства. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 13.
8. ПСЗРИ: Собрание второе. Печатано в тип-ии II отделения собственной его величества канцелярии. Т. 42, 1835. № 6788. С. 116.
9. Скальковский К. Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях. СПб.: Суворин, 1887. XXV. 554 с.
10. Ходаковський В. Морський літопис (1834–2011): від училища торговельного мореплавання до Херсонської державної морської академії: нариси з історії. Херсон: ВНЗ «ХДМІ», 2011. 255 с.
11. Чорний О. Херсонський кадетський корпус. Наукові записки. Випуск 9: Історичні науки. С. 221–227.

***А.И. Ляшкевич. Херсон: колыбель морского образования торгового флота (30-е годы XIX – начало XX столетия).* – Стаття.**

Аннотация. в статье автором предпринята попытка на основании многих обработанных исторических и архивных источников осветить движущие силы возникновения морского образования на Херсонщине; охарактеризована система образования в мореходных классах и развитие Херсонского училища торгового мореплавания как учреждения, в деятельности которого реализовывался целостный подход к подготовке морских специалистов различного профиля.

Ключевые слова: морское образование, учебные заведения, морские специалисты, училища, условия обучения, выпускники.

***A. Lyashkevich. Kherson: the cradle of the marine education of the merchant marine (the 30s of the 19th century, the beginning of the twentieth century).* – Article.**

Summary. In the article on the basis of many processed historical and archival sources, the author made an attempt to highlight the driving forces for the emergence of marine education in the Kherson region; the system of education in seaworthy classes and the development of the Kherson college of merchant shipping as an institution in whose activities a holistic approach to the training of marine specialists of various profiles was realized.

Key words: marine education, educational institutions, marine specialists, schools, training conditions, graduates.